

הרב נפתלי בר-אילן

תרומת מח-עצם - הבטים הלכתיים*

ד. אם כופים גדול לתרום מח-עצם ?

לאחר שנתבאר שאדם מישראל מצוה לסבול אפילו חבלה כדי להציל את חיי חברו, מסתבר מאד שבית דין אף כופה על כך²⁶. ונלמד זאת בק"ו מדין צדקה. מעיקר הדין לא היה מקום לכוף על מצות צדקה, שכן זו מצות עשה שמתן שכרה בצדה, ואף על פי כן נפסק להלכה שכופים, אי בעית אימא משום הלאו שבה²⁷, ואי בעית אימא משום צורך עניים²⁸. התורם מח-עצם לזולת מקיים מצות עשה של "ואהבת לרעך כמוך"²⁹ שאין מתן שכרה בצדה. מי שאינו תורם עובר על לאו של "לא תעמד על דם רעך". מלבד זאת התורם מח-עצם עונה על הצורך הקיומי של הזולת. פשיטא אפוא שיש למקום לכוף את התורם לתת מח-עצם כדין הכפיה על הצדקה³⁰.

נראה להביא לכך אסמכתא מדין מינקת. פוסק בעל השלחן ערוך: "אבל אם הכירה ואינו רוצה להניק מאחרת... אין מפרישים אותה מפני סכנת הולד אלא כופים אותה ומניקתו עד כ"ד חדש"³¹. והנה ידוע שלנשים רבות ההנקה כרוכה בטורח גדול. מלבד זאת סובלות נשים רבות מכאבים הנגרמים בין

* מתוך מאמרו של הרב נפתלי בר-אילן, ספר אסיא ט, עמ' 354-366.
 26. הרב ד"ר הלפרין במאמרו, נטילת אברים להשתלה מתורם חי – הבטים הלכתיים, אסיא מה-מו טבת תשמ"ט עמ' 61-37, ספר אסיא ט עמ' 348-321, כותב כאילו יש קשר בין השאלה אם חבלה היא אביזרייהו דשפ"ד ובין אם כופים לתת תרומת רם – ראה שם עמוד 47. דבריו צ"ע מכמה טעמים:
 א. הדיון היסודי הוא מה איסור מה רשות ומה מצוה. איסור אביזרייהו יהא קיים רק אם נניח שיש איסור בדבר.
 [תשובת העורך: בודאי שקיים איסור נטילה בכפיה, ואם איסור זה הוא אביזרייהו דשפ"ד – אז הוא גם לא נדחה מפני פיקוח נפש].
 ב. לא מצאנו מי שיאמר שחבלה היא בגדר "אביזרייהו" (ראה לדוגמא א"ת ערך חובל שאינו מזכיר זאת כלל). אף הרב וולדינברג שליט"א המחמיר מאד בענינים אלו לא כתב שיש בכך משום אביזרייהו, ראה מאמרו הנזכר לעיל בציון 19.
 [תשובת העורך: לא ראינו אינו ראייה. וראינו את ר' יונה שמחשיב חוורון פנים (בהלבנת פנים) כאביזרייהו דשפ"ד].
 ג. אפילו אם תאמר שיש חבלה שהיא בגדר אביזרייהו הרי בודאי לא מדובר בחבלה שאין בה נציון או בזיון, ונדחות בזה כל דאיותיו בציונים 48 ו-54.
 [תשובת העורך: גם אם אין חובל כשאינו דרך נציון, איסורים אחרים לא פסו, וקל וחומר מאיסור הלבנת פנים לר' יונה].
 27. תוס' בבא בתרא ח ב ד"ה אכפיה.
 28. רדב"ז על הלכות מתנות עניים ז י, וכיו"ב כתב גם בעל ערוה"ש יו"ד רמ ו וראה גם מש"כ הריטב"א על כתובות מט ב ועל קידושין עו ב.
 29. ראה מתנות עניים ח י בענין פדיון שבויים.
 30. הרב הלפרין דן בשאלה זו, ראה מאמרו הנ"ל ציון 1 עמוד 48, וכתב שלא מצא לכך התיחסות מפורשת בספרות הפוסקים.
 31. שו"ע אבהע"ז פב ה.

השאר בשל סדקים או פצעים בפטמותיהן. לא שמענו שהפוסקים הורו לפטור מינקת בנדון דידן בשל טורח או פצע.³²

לפי שיטות הפוסקים הסוברים שאדם מישראל מחויב אפילו לסכן את עצמו על מנת להציל את חיי חברו מסתבר מאד שאף כופים אותו על כך.

מסתבר שמותר לתורם מח העצם להתנות את תרומתו בקבלת פצוי כספי על החבלה הכרוכה בכך.³³

ה. האם כופים גדול לתרום מח-עצם לקרוב ?

מכללי הצדקה שהקרוב קרוב קודם. הרמב"ם הסמיך דין זה לפסוק מפורש³⁴, ומכאן, שהמצוה להעדיף ולתת לקרובים היא מדאורייתא.³⁵ רבים מן הראשונים כתבו זאת בפירוש³⁶.

מוסיף בעל הצפנת פענח ומחדש, שגם הראשונים הסוברים שלא כופים על מתן צדקה בעלמא יודו שכופים לתת צדקה לקרובים.³⁷ כך משמע גם מדברי בעל הנתיבות, המורה ש"דין בית דין לכופו על הצדקה כגון לפדות קרובו או ליתן לקופה ולתמחוי של העיר"³⁸. מכאן שפשיטא לו שאין כופים לתת צדקה לעני סתם שאינו קרוב.

לפיכך, בענין תרומת מח-עצם מסתבר לומר, שאפילו אם ימצא מי שיורה, שאין כופים אדם לחבול בעצמו על מנת להציל את חיי חברו, יודה שכופים אותו לחבול בעצמו על מנת להציל את חיי קרובו.³⁹

במיוחד אמורים הדברים בכל הנוגע לחובת האב להציל את בנו, שכן מלבד מצות הצלת נפשות של קרובים יש בכך גם משום קיום מצוות פרו ורבו של האב. מחדש בעל האתון דאורייתא: "ואולי יש בזה נפקותא לדינא לענין כשיהי' שם האב ואיש אחר ויהי' צורך לעבור עבירה עבור פיקוח נפש דבן דאז יהי' האב קודם בחיוב זה... כיון דהאב יש לו יותר מצוות..."⁴⁰.

32. ומסתבר שאם הצער גדול מאד היא פטורה מכך וראה לעיל ציון 12.

33. בדומה למה ששנינו בענין פודה חברו ראה שו"ע יו"ד רנב יב בהג"ה וראה שו"ע אבהע"ז פב ה בהג"ה שמשלמים למינקת שאינה רוצה להניק תינוק שחיי תלויים בה, ובית דין כופה אותה ונותנים לה ממון.

34. הלכות מתנות עניים י טז

35. יש מקום להסתפק האם גם בענין גמילות חסדים יש מצוה מיוחדת להעדיף קרובי משפחה. לדוגמא: אם נערכות שתי חתונות, אחת של בני משפחה והאחרת של חבר, האם יש חיוב גמור ללכת דוקא לחתונה של בני משפחה, ואכמ"ל.

36. ראה פירוש הר"ן ונמוק"י לגדרים סה ב וכן או"ז צדקה סימן ט ומרדכי ב"ב סימן תצד אשר כתבו שמקור החיוב מהפסוק המובא במשנה "וחי אחיך עמך". בעל החינוך הזכיר את המצוה לתת לקרובים בענין הלאו של "לא תאמץ" מצוה תעח.

37. צפנת פענח על הלכות מתנות עניים ז א.

38. ביאורים על שו"ע חו"מ סימן רצ אות ח וראה ביאורים על שו"ע חו"מ רנ אות ד ושם כתב שיש שעבוד נכסים של צדקה לקרובים ולא הזכיר פדיון שבויים דוקא, ואכמ"ל.

39. כמו כן יש מקום לומר שאפילו להצלה רק אבר של קרוב כופים אדם לחבול בעצמו.

40. סוף כלל כב. יש מקום לדון במיוחד בחובת בן לתרום לאביו. הלא בן מחויב לכבד את אביו אפילו אם מתוך הוא בטל ממלאכתו ויצטרך לחזור על הפתחים (שו"ע יו"ד רמ ה). בן צריך

ו. האם מחנכים חרש שוטה וקטן לתרום מח-עצם ?

אין מצוה לחנך חרש ושוטה⁴¹, וממילא אין מחנכים אותם לתרום מח-עצם.

אך אב המצווה לחנך את בנו לקיים אפילו מצוות הכרוכות בצער כגון תענית יום הכפורים⁴² בודאי מצווה לחנכו לתרום מח-עצם ולהציל נפש בישראל. כאן המקום להעיר כי לא מצאנו בדברי חז"ל שעל ההורים להפריש את ילדם מפעולות הכרוכות במאמץ גדול (משחקים שונים) ואפילו בסבל (הליכה למקום רחוק בתנאי מזג אויר קשים וכד'). אף לא מצאנו שמוטלות על האב הגבלות כל שהן לגבי הטרחת בנו מכח מצות כיבוד הורים. אם הבן אינו שומע בקול אביו, רשאי האב להעניש את בנו בעונשי גוף – "חושך שבטו שונא בנו". בענין לימוד תורה למדנו בפירוש כי האב יורד לחיי בנו שאינו לומד ואף מרעיב אותו⁴³. ברור איפוא שאב מצווה לחנך את בנו להציל את הזולת אף אם הדבר כרוך בצער או סבל כל עוד אין בכך סכנת חיים⁴⁴. אבל מסתבר שאין כופים אב לחנך את בנו לתרום מח-עצם⁴⁵, אלא תחילה יש לנסות לשכנע את הקטן לתרום ואם לא ישתכנע, בית דין יכוף אותו לתרום.

ז. האם יש תוקף להסכמת חרש שוטה וקטן לתרום מח-עצם ?

במקרה שקטן מסכים מרצונו הטוב לתרום מח-עצם, האם אפשר להסתפק בהסכמתו? לכאורה נראה שלשיטת הראשונים לפיה פתוי קטנה אונס הוא⁴⁶ אין תוקף הלכתי להסכמת קטן. אלא שיש לדחות ולומר, שפתוי נדון כאונס רק באותו ענין שאנן סהדי שגדול לא היה מסכים. בכל מקרה בו יש אומדנא שגם גדול יסכים, יש תוקף הלכתי להסכמת הקטן⁴⁷. משום כך פשיטא שמאפשרים לקטן לקפוץ ולהציל את מי שטובע בנהר.

אף לירא שלא להכלים את הוריו אפילו אם "באו אביו ואמו וקרעו בגדיו והכוהו על ראשו וירקו בפניו" (שו"ע שם רמ"ג). כלום תרומת מח-עצם תהא גרועה, מצד הסברה, מכבוד הורים מסוג זה? ופשיטא שאין לראות תרומה מעין זו ככבוד הורים "משל בן" שהרי רק לגבי ממון פטור הבן מלכבד משלו.

41. מנחת חינוך על מצוה ה אות ב (מהדורת מכון ירושלים אות ד), ואכמ"ל.

42. שו"ע או"ח תרטז ב.

43. כתובות נ א רש"י ד"ה יורד עמו לחייו.

44. בענין השאלה האם רשאי אב לכופ את בנו לעשות בדיקה או טיפול רפואי בענין הנוגע לשיפור מצב בריאותו (של הבן) אך אין בו סרך פקוח נפש, נ"ל שהאב זכאי לכופ את בנו, מדין חינוך, לנהוג כגדול, בכל מקרה בו יש אומדנא ברורה כיצד גדול נוהג, שכן שהאב מצוה לחנך את בנו שלא יהא מפונק יתר על המדה וכו'. וראה מש"כ הרב זילברשטיין שליט"א במאמרו הנ"ל בציון 8, ולאמור לפנינו מובנת הסברה, ואכמ"ל.

45. כך משמע מדברי הרדב"ז מאכלות אסורות יז כח, שכתב: "אם אביו מתרשל בו (להפריש את הבן מאיסורים) מצוה על בית דין לורו את האב לגעור בבן כדי להפרישו... ולא כתב שכופים, ואפשר לדחות, וראה כיו"ב בכסף משנה שם, ואכמ"ל.

46. בענין זה נחלקו כידוע הרמב"ם והראב"ד ראה איסורי ביאה ג ב וטוטה ב ד וראה גם משנה למלך על אישות יא ח וראה שו"ע אבהע"ז קעח ג.

47. ראה כיו"ב בשו"ע חו"מ רלה א.

יתירה מזו. נראה שלא רק בענין הצלת נפשות אלא שבכל ענין בו ניכר שהקטן מבין את משמעות מעשהו ויש להניח שגם גדול ינהג כך, יש להרשות לו לעשות פעולות גם אם הן כרוכות בסיכון מסוים מצדו או בחבלה עצמית.⁴⁸ לדוגמא, מצאנו, שאם שני גדולים נאבקים מתוך שעשוע והאחד הזיק לחברו, פטור המזיק מלשלם⁴⁹ מסתבר שהוא הדין אם אחד הנאבקים הוא קטן ולא נאמר שעל הגדול לשלם משום שאין לקטן דעת להסכים להאבק.

על תוקף הסכמת קטן למדנו גם מדברי הב"ח הסובר שכאשר בית דין עומד להלקות קטן על נזק שגרם, רשאי הקטן על דעת עצמו "לפדות" את עונשו בממון⁵⁰. נמצא שאין כל מניעה לשכנע קטן להסכים ולתת תרומת מח-עצם כאשר משתמשים בנימוקים הוגנים, דהיינו נימוקים שגם גדול היה מקבלם. לעיל נתבאר כי ביד גדול לדרוש תשלום בעבור החבלה ולפיכך מובן שגם לקטן יש להציע תשלום זה.

ח. האם כופים חרש שוטה וקטן לקיים מצות "לא תעמוד על דם רעך" ?

פוסק בעל השלחן ערוך: "קטן – אוכל נבלות אין בית דין מצווין להפרישו..."⁵¹, ומשמע מדבריו שהדברים אמורים גם ביחס לקטן שהגיע לחינוך⁵². אלא שיש מקום להסתפק האם יש הבדל לדעת המחבר בין איסור הנוגע רק לקטן ובין איסור הנוגע גם לאחרים.

מחדש בעל המגן אברהם: "ומילתא דנפיק מיניה חורבא כגון תקיעת שופר שהקול נשמע לרבים ויבואו לתקוע בשבת כ"ד מצוים להפרישו"⁵³. מכאן שבדבר הנוגע לרבים מודים הכל שבית דין מצווים להפריש את הקטן. מעתה יש מקום לדון אם בית דין כופה קטן לתרום מח-עצם כדי להציל חיי אדם. בעל המגן אברהם עוסק במקרה שבו הקטן במו ידיו מכשיל את הזולת בקום עשה. האם יש לדעתו מקום לכוף את הקטן גם במקרה שהקטן עובר על לאו רק בשב ואל תעשה ?

מפסק השולחן ערוך לפיו אין מוציאים מממון יתומים אפילו לצורך פדיון שבויים⁵⁴ משמע, שאין כופים קטן לקיים מצוות הנוגעות לרבים, והן מצוות שהוא עובר עליהן בשב ואל תעשה. הוא הדין בנוגע לחרש ושוטה.

מקור: אסיא נא-נב, עמ' 64-69, 1992

48. על אף שבעלמא אין מחילה ליתומים כמבואר בפסחים נ ב וראה בציון הקודם.

49. שו"ע חו"מ תכא ה.

50. אורח חיים סוף סימן שמג.

51. שו"ע או"ח שמג א.

52. הרמ"א שם מביא שתי דעות בענין זה: "וי"א דכל זה בקטן דלא הגיע לחינוך אבל הגיע לחינוך צריכים להפרישו. ויש אומרים דלא שייך חינוך לבית דין אלא לאב בלבד".

53. שו"ע או"ח ריש סימן שמג.

54. שו"ע יו"ד רמח ג.